
BRNĚNSKÁ ARCHITEKTONICKÁ AVANTGARDA

ZDENĚK KUDĚLKA

Středoevropský význam brněnské architektury z let 1919 až 1939 je už dostatečně znám. Rovněž známo — alespoň v hlavních obrysech — je její historické pozadí, její hlavní představitelé a jejich tvorba (třebaže na tomto úseku zbývá vykonat některé náročné heuristické práce). Přesto není dostatečně objasněno několik otázek, týkajících se výjimečnosti městské architektury těchto let, a to zejména v její počáteční fázi, jež je klíčem k poznání celé periody. Významné, patrně ústřední místo mezi nimi zaujímá otázka, čím bylo vyvoláno toto obrodné hnutí, které v překvapivě krátkém časovém odstupu tak příkře kontrastovalo s předchozími výtvoři rakousko-uherské proveniencí. Odpověď na tuto otázku není zdaleka jednoduchá; domnívám se však, že zde jako rozhodující vystupují — zčásti v jisté chronologické posloupnosti, zčásti souběžně — především dva faktory: národnostní a sociální.

Mohlo by se zdát, že v evropské architektuře 20. století nemůže mít první z nich takový zásadní význam, jaký se mu tu přikládá. Stačí připomenout fenomén internacionálního stylu pozdních dvacátých a třicátých let, v kterém vyvrcholily předchozí tendence k vytvoření moderní architektury bez diferenciací specifického národního charakteru tvorby, ostatně už dříve potlačeného historismem 19. století a secesí. Avšak tak tomu nebylo všude, jak ukázal například tzv. národní sloh pražských projektantů v době před rokem 1925 a kolem něho; kromě toho na rozdíl od ostatních umění architektura vyžaduje složitou organizaci. A právě v ní je dosti místa pro uplatnění také národního, tj. v podstatě národně politického aspektu. V případě Brna (ovšem nejen Brna, podobně tomu bylo v druhém centru Moravy, v Olomouci) působil do vzniku Československé republiky tento aspekt krajně negativně. Šlo zejména o skutečnost, že se český architekt nemohl výrazněji prosadit, jak o tom svědčí například soutěž na regulační a zastavovací plán Brna z roku 1901, která byla vypsána pro inženýry a architekty pouze německé národnosti; zároveň šlo o to, aby od města byly izolovány blízké obce, tj. pozdější předměstí, jejichž české obyvatelstvo nemělo narušit uměle udržovanou národnostní strukturu Brna.

Tento postoj měl pro praktickou stavební činnost nepříznivé důsledky. V oblasti architektonické tvorby bylo totiž Brno jakýmsi předměstím Vídně a typický vídeňský činžák, za jehož pseudomonumentální palácovou fasádou se stále nic neměnilo, byl i pro Brno směrodatný. K podstatné změně mohlo dojít až po roce 1918, nikoli ovšem ihned. Také v souvislosti s tímto obrodným procesem mladé československé architektury je možno pokládat národnostní hledisko za určující: odmítání německví se projevilo odklonem od dosavadní vnucené i spontánní orientace na Vídeň také

v architektuře. Avšak takový postoj, zpočátku pochopitelně radikální a za-
barvený i emocionálně, znamenal, že se stavební dění v českých zemích
a na Slovensku octlo v jakémisi vývojovém vzduchoprázdnu. Bylo sice
zřejmé, že nová formulace (tj. „nová“ v důsledku změněné sociální situace
a z ní vyplývajících konkrétních potřeb) a postupné řešení základních
otázek architektonické dispozice, vyžadují zcela odlišný přístup k tradič-
ním problémům, avšak pro tuto náročnou aktuální práci ještě nebyly
vytvořeny potřebné předpoklady. Především nebyla nalezena jiná názo-
rová základna.

V době poválečné dezorientace, vyvolané nejen náhlým přerušením
vcelku plynulého vývoje a dlouholetých vzájemných kontaktů, ale také
nezbytnou destrukcí dalších ustálených zvyklostí a otřesem etickým,
představovalo vytvoření takové základny neobyčejně náročný a dlouho-
dobý úkol. V oblasti konkrétní architektonické tvorby šlo o úkol tím těžší,
že s výjimkou Holandska, ušetřeného válkou a uchovávajících tak důle-
žitou vývojovou kontinuitu, nalézaly se ty evropské země, od nichž se
očekávalo případné poučení, v analogické situaci. Na druhé straně však
nová struktura politického a společenského života Brna, podmíněná jeho
novou funkcí jako hlavního města Moravy, i podstatný přírůstek obyva-
telstva vyvolaly potřebu velkého množství veřejných monumentálních
budov a obytných domů, nebo adaptace a asanace starších stavebních
objektů. Pokud tomu nebránily některé krajně nepříznivé materiální
aspekty, bylo nutno stavět i za tohoto nevyjasněného názorového stavu.
Národnostně motivované a téměř programové „odvídění“ brněnské
architektury se také zde ukázalo jako významný vývojový faktor.

Zatímco v oblasti monumentálních staveb probíhal tento proces poma-
leji (šlo ovšem převážně o nerealizované projekty), rozchod s Vidni
v oblasti obytné architektury byl nekompromisní. A to tím spíše, že jejím
hlavním představitelem se stal v první fázi poválečné stavební činnosti —
především vzhledem k omezeným možnostem státu — nikoli nájemný
dům, nýbrž rodinný dům a domek, jehož dispozice nebyla ještě dostatečně
vypracována ani v Rakousku. V tomto stádiu sehrál ovšem významnou
úlohu také ekonomický faktor, jehož působení se projevilo při konkrétním
řešení půdorysu, při prostorovém uspořádání a při členění hmotné obálky
stavby převážně jako vliv pozitivní. Nedostatek stavebního materiálu,
jeho vysoké ceny a nedostatek pracovních sil nutily projektanta k úspor-
nému myšlení o celkové dispozici domu, a ve vztahu k nedávné „slohové“
minulosti znamenaly důležitý příspěvek k nezbytné všestranné očistě archi-
tektury. Avšak tento „ekonomický purismus“, jehož zásluhou se nouze
stala ctností, nemohl nahradit cílevědomý program. Poválečná architektura
a její symptomatický fenomén bytové krize vyžadovaly hlubší, systema-
tičtější a méně vnějškový přístup ke všem základním architektonickým
problémům, nastoleným společenskými požadavky doby. Zde byl už málo
platný i důraz na národnostní zřetel ve vlastním procesu tvorby, pokud
se v brněnské architektuře — na rozdíl od pražské — nápadněji uplatnil
v soustavě domněle slovanských prarvarů na průčelích. Zde bylo nutno
ujasnit si především sociální obsah nové obytné architektury: v něm mělo
převratně spočívat — jak ukázal další vývoj — hlavní těžiště moderní
stavební kultury.

Přínos brněnských projektantů, tj. nejen architektů, ale i stavitelů, byl

podstatný právě z tohoto hlediska. Jejich nová sociální orientace se nejdříve projevila odklonem od stavebního typu vil, který nemohl být východiskem hledané bytové reformy, sledující zajištění tzv. nejmenšího bytu pro každého. V další fázi, jež ovšem ještě tento stavební typ zcela neopustila, soustředila se pozornost na rodinný dům, spíše však domek, který se zdál představovat hledané řešení nejen typologicky, ale i možností hromadné, do jisté míry již „typizované“ výstavby, a spojením funkcí městského a předměstského, popřípadě venkovského obydlí. Intenzivní pozornost, která se tomuto typu věnovala a která se dnes může jevit jako neúměrná, byla pochopitelná. Rodinný dům jednak geneticky souvisel do značné míry s vilou, z které mohl vyjít ne jeden praktický podnět, jednak se zdál být v době radikálního odmítnutí činžovního domu jedinou schůdnou cestou k řešení bytové otázky. Kromě toho byl konstrukčně zpravidla jednoduchý, což v době nedostatku stavebního materiálu a nedokonalých výrobních prostředků bylo velmi výhodné.

V první vývojové periodě, tj. do roku 1924, popřípadě 1925, vzniklo na území Brna značné množství objektů tohoto typu. Zdaleka ne všechny ovšem znamenaly hledané řešení a ne všechny patřily do oblasti architektury: jejich užitkový charakter svědčil buď o bezradnosti autora, nebo o finanční spekulaci stavebníka. Přesto však některé z nich — zejména ty, které vytvořili Jaroslav Grunt, Bohuslav Fuchs a Jindřich Kumpošt — představovaly nepochybný přínos sloučením sociálních a výtvarných zřetelů. Vývojové bylo neobyčejně důležité, že krajně ekonomická, ale dosti užitková půdorysná a prostorová dispozice obydlí přestupovala program rodinného domu a vytvářela základ k nové organizaci a exaktnímu plánování obytné buňky jakožto jádra pozdějšího „reformovaného“ nájemného domu. Tak tomu bylo zejména v případech, kdy individuálnost obydlí nebyla zdůrazněna jeho izolovaným situováním (jak to bylo charakteristické právě pro vilu), nýbrž kdy byla naopak podtržena příslušnost k většímu bloku, popřípadě sídlištnímu celku. Tato tendence ke kolektivnímu bydlení, realizovaná prostřednictvím nikoli nájemného, ale rodinného domu, neomezovala se ovšem jen na Brno. Ke srovnání se tu nabízejí zejména obdobné, o něco starší a zčásti i provedené projekty Adolfa Loose z doby jeho působení ve vídeňském Siedlungsamt. Příliš radikální, tj. sociální pojetí takových pokusů, mohlo se však prosadit ve větším měřítku zatím jen ojedinelé.

Pokrokovým brněnským architektům, jejichž počínání byla velmi nakloněna městská správa, bylo záhy zřejmé, že krizovou situaci nemůže odstranit rodinný dům, a to ani v případě značného odindividualizování jeho podstaty. Řešení bytové krize a zároveň hlavních problémů nové architektury bylo tedy nemyslitelné bez nájemného domu. Oprávněnost zaujetí proti tomuto typu obydlí byla ovšem nesporná. Také poválečný nájemný dům převzal totiž většinu vlastností činžovního domu 19. století, třebaže vznikal ve změněné myšlenkové atmosféře stupňovaných sociálních tendencí. Byl rovněž z větší části výsledkem finančních spekulací, zaměřených na největší výnosnost a odrážejících se jak v primitivní dispozici, tak ve zcela nepostačujícím sociálním a hygienickém vybavení. Anachronismus takového pojetí nájemného domu byl proto v době poválečného humanismu, projevujícího se mimo jiné také úvahami o nutnosti reformy obydlí, pocíťován stále intenzivněji. Poukazovalo se na vysokou

úmrtnost a nemocnost obyvatel činžovních domů, na mravní problémy vznikající z těsného sousedství mnoha bytů apod. Nepochybně to byl neutešený stav v oblasti hromadného obydlí, který vedl nakonec k jeho úplnému odmítnutí a k přesunu zájmu na soukromý rodinný dům.

Tento extrémní postoj byl nicméně mylný, protože zaměřoval pojetí typu s typem samotným. Bylo proto zásluhou brněnských architektů, nejdříve Jindřicha Kumpošta, že znovu obrátili pozornost na nájemný dům a že se pokusili o celkovou revizi jeho pojetí. Nájemné domy sice vznikaly stále, jedinou snahou jejich projektantů – většinou konzervativních rakouských architektů – byla však „modernizace“ uličního průčelí, prováděná stále ze „slohových“ pozic. Nicméně nezbytná reforma nemohla už vycházet z apriorní formové představy, nýbrž musela vyplynout z úvah o reálných potřebách člověka tzv. střední a nižší společenské vrstvy. A to také byl nejdůležitější rys v architektové přístupu k úkolu. Jeho důsledkem byla nejen nová, „přirozená“ dispozice účelově řešeného půdorysu, ale také nový vztah „vnějšku“ stavby, tj. uličního průčelí, k „vnitřku“. Nešlo už o tradiční dualismus, nýbrž o značný stupeň integrace obou složek budovy, nazírané v podstatě již jako jednotný organismus. Do jaké míry bylo toto počínání motivováno sociálními hledisky, ukázal i další pokus o nové řešení kolektivního obydlí na půdě Brna. Pochází rovněž od J. Kumpošta a dotýká se – patrně poprvé v Československu – nejozřejavějšího dobového problému – tzv. minimálního bytu, který byl určen sociálně nejslabší vrstvě obyvatelstva. Na rozdíl od ostatních pokusů městské správy opatřit jí alespoň dočasně přístřeší nouzovými stavbami, jejichž provizorní charakter byl příliš zjevný, vyznačoval se Kumpoštův městský obytný dům důstojnou architektonickou formou.

Podobných objektů nevzniklo tehdy v Brně sice mnoho, bylo však zřejmé, že projektanti si uvědomili výhody, které přináší reforma nájemného domu, i okolnost, že krizi obytné architektury může vyřešit pouze kolektivní obytný dům. Pokud nebyly konkrétní výsledky přiměřené tomuto přesvědčení a perspektivně také programu, daly se většinou vysvětlit trvalým nedostatkem stavebního materiálu a zmiňovanou nevybaveností stavebního průmyslu, nepřipraveného zatím na produkci většího počtu monumentálních stavebních objektů. Teprve roku 1925 vznikl v Brně projekt, který znamenal počátek zcela nové etapy v oblasti bytových staveb, etapy, jejíž vývojová linie jde bez podstatnějšího narušení až do současné doby. Malo-bytová kolonie od Josefa Poláška se totiž výrazně odlišovala od všech předchozích pokusů, a to nejen pojetím vlastního obydlí. Zejména rádková zástavba neprovedená varianty přinesla základní změnu, když šachovnicové opakování dvou a jednoho bloku odstranilo nehygienické, nevětrané a nedostatečně prosvětlené dvory. Ve srovnání s koncepcí „zahradního města“, od které se tehdy ještě zdaleka neupustilo, umožňoval nový půdorys mimoto ukázněný urbanistický postup a vnesení řádu do dosavadní chaotické zástavby. Také architektonický tvar byl pojat nově: užilo se horizontální střechy s terasou, průčelí byla hladká, bez plastických článků, členěná pouze prostorem balkónu a mělké vpadliny okna. Nešlo však už o prostotu dřívějšího „ekonomického“ purismu, nýbrž o časný projev raného funkcionalismu. Ten se ve stejnou dobu prosadil v Brně zejména programatickou stavbou Zemanovy kavárny od Bohuslava Fuchse. Poláškovy městské domy, přispívající k odstranění bytové krize také hustotou

koncentrace obyvatelstva a poměrně nízkým nájemným, poskytovaly svým uživatelům to, co jim tradiční typ nájemného domu od baroka odpíral: demokratickou rovnost kvality všech bytů, účelně řešený půdorys, dostatek světla a vzduchu a hygienicky nezávadné prostředí.

Minimální, avšak plně vybavená bytová buňka, s činží dostupnou slaběji situovaným společenským vrstvám, stala se od té doby pokrokovým brněnským architektům osudem. Obě meziválečná desetiletí vyplnili úsilím o vytvoření vysokého bytového standardu právě v oblasti kolektivního obydlí, i když — jak zatím nebylo jinak možné — téměř výlučně s přihlédnutím k zajištění života v jeho fyzickém horizontu. Tento náročný program, jehož postupné uskutečňování charakterizovala systematickost, nemající v Československu obdobu, mohl by být stěží plněn v tak pozoruhodném rozsahu, kdyby pro něj nebyla včas vytvořena spolehlivá platforma. Bylo už stručně naznačeno, jak k jejímu vzniku došlo, tj. jaké hlavní faktory se podílely na jejím formování. Vzhledem k jejich zvláštní historické podmíněnosti je možno tvůrce této základny zahrnout pod společný pojem architektonické avantgardy. (Pojem avantgardy je přitom třeba vykládat tak, jak ho objasňuje jeho jednoduchá etymologie.) A to především proto, že v poválečném Brně neexistovalo — alespoň mezi architekty — povědomí skupinového příslušenství, v kterém by byl individuálním programům nadřazen teoreticky propracovaný program kolektivní, vtělený popřípadě do manifestačního prohlášení. Avantgardní byli brněnští projektanti ve svém postoji k základním architektonickým úkolům, které humanizovali odmítnutím formálního přístupu a nadřazením sociálního obsahu nad jiné záměry. Cílem architektury se jim tedy revolučně stala služba praktické pravdě současné doby.

